bodo tiska, se — pač načelno — opredelila za ločitev partije od države... Ob tej zadnji sintagmi se pač ponuja primerjava s *krščansko cerkvijo.*

V zvezi z nastankom laične in demokratične države se moramo zavedati nekaterih dejstev, ki jih bom naštel brez posebne sistematike in zaporedja, ki bi bilo utemeljeno na kronologiji ali relevantnosti: cerkev ob nastajanju demokratične (civilne) družbe ni bila ukinjena, ampak je zgolj izgubila privilegije; tudi cerkev je nekoč vladala monopolistično; tudi cerkev se je srečevala z odpori, radikalno kritiko, blasfemijo; po drugi strani je blokirala napredna gibanja, razvoj znanosti in gospodarstva, kulture...; iz strogo hierarhične, centralistične organizacije se je razvila v »domačo« cerkev, ki je le šibko povezana s centrom; zoperstavljala se je modernizaciji, ki je končno prinesla njeno oslabitev in depolitizacijo...

Del sveta, ki mu vladajo komunistične partije, se je znašel v velikih gospodarskih težavah in — kar je važnejše — pred izzivom postindustrijske in postmoderne družbe. Tako kot se je dogajalo ob nastopu industrijske oziroma moderne družbe s cerkvijo, tako se bo morala novim izzivom prilagoditi tudi partija. Cerkev se modernizmu, industrializaciji ali npr. liberalizmu pravzaprav ni umaknila, ampak so se ti pojavi naselili na področjih, ki jih cerkev ni obvladovala. Področja, ki jih je obvladovala, so marsikomu predstavljala ves svet in ta svet priznavamo še danes, priznava ga celo partija. Bilo bi kratkovidno in nesmiselno, ko ne bi priznali, da za marsikoga danes svet partije in revolucije predstavlja ves svet, da zanj predstavlja dom, uteho, vir navdiha...

Pisateljski tekmi v Beogradu in v Ljubljani pripovedujeta novo in majhno zgodbo naše dobe. V njej se pojavljajo novi — pretežno majhni in vsakdanji junaki. Nemara si kdo tupatam domišlja, da se bo zaradi njegovih besed stresel svet. Pisec teh vrstic pa je prepričan, da je nastala le nova fusnota, nov komentar k obstoječi zalogi znanj.

Dimitrij Rupel

Refleksije o mednarodnih (ne)razumevanjih v Jugoslaviji

Danes se med izobraženci srečaš z najrazličnejšimi pogledi, teorijami in prepričanji o narodu, o naciji, o nacionalizmu ipd. Glede na take razlike v pojmovanjih in stališčih so različne tudi njihove ocene o dosedanjih in današnjih odnosih med jugoslovanskimi narodi, o realnem stanju in ustavnem ustroju jugoslovanske federacije, o smislu in vlogi njenih federalnih enot ali nacij oziroma republik, o značaju in obnašanju posameznih jugoslovanskih narodov ter o možnih razvojnih perspektivah in spremembah. V takih razlikah pojmovanj in ocen se odražajo bolj ali manj tudi stališča izobražencev, njihova lastna nacionalna pripadnost in z njo povezan nacionalni interes, kakor tudi njihov osebni odnos do lastnega naroda in do svoje narodne identitete.

Vendar iz takšnih srečanj zaznavam v vsej pestrosti razlik neko osnovno dvojno tonaliteto ali razpoloženje. Najprej razpoloženje naklonjenosti do ali odvračanja od, sprejemanja ali odbijanja nacionalnega oziroma narodnega v celoti, razpoloženje potrjevanja ali zanikanja človeške narodne identitete in kontinuitete v celoti njenega obsega znotraj današnjega sveta. Potem pa še neko drugačno razpoloženje, v katerem sta ona prejšnja razpoloženjska DA in NE v odnosu do narodne identitete nevtralizirana v razpoloženju nacionalne indiferentnosti. Nasproti toplini prvega je drugo hladno.

Moja izkušnja je, da se med *današnjimi izobraženci* (nota bene!), ne le v Jugoslaviji, marveč morda še bolj v zahodnem svetu, širi to razpoloženje hladne nacionalne indiferentnosii. Ta nosi *racionalni* odnos do narodnega. V takem razpoloženju se vse nacionalno oziroma narodno gleda in presoja čisto racionalno, zgolj znanstveno. Patriotizem, domovinska ljubezen, narod in narodna identiteta, nacionalizem ipd. se kažejo kot romantične fantazme, na katere je v racionalnem preračunavanju interesov pač tudi treba računati. Ono prvo in vroče narodno razpoloženje pa se kaže kot nosilec tiste »iracionalnosti«, ki je bistvena poteza nacionalizma. Odločilno pa je predvsem tole: V razpoloženju nacionalne indiferentnosti, ki nosi racionalno obnašanje nasproti narodu itd., se prikazuje tej čisti racionalnosti narodnost ali narodna identiteta kot nekaj nebistvenega ali celo omejujočega. Kot nekaj torej, kar da je danes preseženo in česar naj bi se človek čimprej znebil. Zato narodno indiferentno racionalno obnašanje pravzaprav zanika (prezre!) bistvenost narodne identitete za človeškost človeka. Manjka mu tako rekoč vsaka senzibilnost za *ireduktibilno faktičnost človeškosti,* ki mu daje *identiteto.* Prav zato pa je takšno hladno racionalno obnašanje ali gledanje na narodnost *napredno:* je na poti sproščanja človeka od njegove nacionalne omejenosti v smeri univerzalnosti kozmopolitskega človeka. Njegova podoba človeškosti je fantazma brezidentitetne univerzalnosti: njegova človeškost je prazna občost. Zaradi *popolne izgube senzibilnosti* (senzibilnost je za čisto racionalnost nekaj zgolj »iracionalnega«) za *faktičnost* človeka kot človeško bitno končnost, kamor spada tudi njegova narodna omejenost, ta hladna racionalnost prezre dejstvo, da je epohalna vsebina univerzalne občosti človeka to, da je zgolj še univerzalna delovna žival. In da pelje njen napredek v smislu črtanja človeške (narodne) identitete danes v neko razčlovečenje.

Kaj naznačeni različni razpoloženji pomenita pri presoji jugoslovanskih razmer na področju nacionalnih odnosov, ni težko razumeti. Najprej: porajata tipsko različne izobražence: take, ki imajo razvito senzibilnost za resnico ireduktibilne faktičnosti človeka in take, ki so brez te senzibilnosti ter s svojo hladno racionalnostjo vidijo samo racionalno fantazmo univerzalnega, »svetovnega« človeka. Ti drugi so čisti in pravi in »napredni« teoretiki, oni prvi pa so »nenapredni«,

»reakcionarni« in »iracionalni«. Ker pa umetniki in sploh lepopisci že po svoji »profesiji« ne morejo brez senzibilnosti, so bolj nagnjeni k pozitivnemu narodnemu razpoloženju. Zato so resnici svojega naroda in lastne osebne narodnosti bližji od čistih racionalistov. Temu primerno bodo različne tudi njihove presoje jugoslovanskih razmer na področju nacionalnih odnosov.

Razumljivo je, da sem naznačil le neke tipske možnosti, ki so pri dejanskih osebnostih realne le kot bolj ali manj poudarjene poteze. Razumljivo je tudi, da se racionalnost lahko izkazuje v teoriji ali pa v zgolj ideologiji in da vsaka teorija ni nujno zgolj racionalna. Prav tako tudi senzibilnost ni nujno kaj mračno iracionalnega, ampak prej svetloba pameti.

Vendar moram reči, da se zelo pogosto v Jugoslaviji srečujem z rigidno odsotnostjo senzibilnosti za bistvo narodnosti kot poteze faktičnosti in končnosti človeškega bitja. Da se pogosto srečujem z rigidnimi ideologemi univerzalističnega človeka, ki pa dobi v jugoslovanskih razmerah kar nehote ideološko in državno omejen značaj. Univerzalistični človek danes je neka že močno nagnita metafizično-filozofska fantazma, katere osnovna shema je in ostane *animal rationale*. Ta leži v osnovi tudi in predvsem rigidnim stereotipom »delovnega človeka«, »proletarca«, »delavskega razreda«, »komunističnega človeka« ipd. Vsepovsod je tem stereotipom v osnovi *animal industriae*, delovna žival kot zadnja izpolnitev in dovršitev sheme: *animal rationale*. In zato mi res ni do tega, da bi si stalno napredovanje k *temu* univerzalnemu idealu človeškosti naredil za svojo glavno željo in težnjo ter se zaradi tega imel za naprednega. Trdim, da je naprednost postal skrajno rigiden stereotip narcisoidnih javnih nastopanj. V postmoderni sta se »progres« in »regres« nerazrešljivo pomešala.

Zdaj prehajam k vprašanjem jugoslovanskih nacionalnih odnosov. K tematizaciji teh vprašanj je dal v zadnjem času zanimiv prispevek tudi pogovor na temo »Srbi in Slovenci«, ki ga je med slovenskimi in srbskimi pisatelji organiziral slovenski PEN center v Cankarjevem domu 5. in 6. oktobra letos. Prispevke s tega pogovora je objavil beograjski časopis »Književne novine« (št. 712, 15. XI. 1987). Objavljajo pa jih tudi v Književnih listih Dela. Ker prinašajo ti prispevki nekatere prav tipične poglede na naslovno temo, se mi zdi, da jih je treba obravnavati. Pri tem ravnam nekoliko protislovensko »šovinistično«: obravnavati nameravam to pot le prispevke nekaterih srbskih pisateljev in intelektualcev. Prispevke za pogovor v Ljubljani so pripravili naslednji srbski pisatelji: Borislav Mihajlović Mihiz, Slobodan Selenić, Predrag Palavestra, Kosta Čavoški in Dobrica Ćosić.

Moram najprej reči, da skoraj brez pridržka sprejemam vse, kar je v svojem prispevku bistvenega povedal *Mihiz*. Opisal je namreč zgodovinsko pogojeno različnost slovenskega in srbskega odnosa do države oziroma slovenskega in srbskega pojmovanja države in občutka za državo. Popolnoma zadeto pravi Mihiz, da je ta razlika »v osnovi mnogih naših nesporazumov in inkongruencij«. Njegovo misel je mogoče povzeti takole. Srbi so svojo državo ustvarjali z lastno močjo in z dolgotrajnimi boji. Vanjo so investirali vse svoje moči in vsa svoja čustva. Ustvarjajoč tako svojo državo, so se sami preoblikovali v državljane svoje države, ki je samoumevno bila *njihova* lastna, torej pristno nacionalna. V nji so imeli svojo nacionalno izpolnitev. Slovenci pa so po sili bivali v tuji in sovražni državi, ki je ogrožala njihovo narodno samobitnost. Le-to so lahko ohranjali in obvarovali le tako, da so se z vso strastjo in z vsemi močmi usmerili k svojemu jeziku in svoji kulturi, kajti v lastno državo niso mogli upati. Od tod, po Mihizu, slovenski jezikovni purizem in občutljivost za svoj jezik. Na srbski strani pa nerazumevanje za to slovensko posebnost.

Vendar se mi zdi pomembnejše od takih nesporazumov z drugimi narodi nekaj drugega. Dejstvo, da so Slovenci bili prisiljeni v tak odnos do države, dejstvo, da se niso kot nacionalno gibanje mogli dovršiti v lastno nacijo z vzpostavitvijo lastne nacionalne države, je odločilno učinkovalo na njih same tako, da so

ostali v celoti vzeto *nepolitičen narod*. To dejstvo je dalo bistven pečat slovenskemu narodnemu značaju. Njegova poglavitna poteza je *nacionalna narcisoidnost:* nacionalno-državljanska neodraslost, nepolnoletnost, infantilnost. Lahko tudi rečeno: slovenska nepolitičnost. Slovenska jezikovna občutljivost in usmerjenost v lastno kulturo sta se kot edini sredstvi ohranitve narodne samobitnosti pri Slovencih sčasoma spremenili v *alibi* za to svojo nacionalno narcisoidnost in infantilnost. V času NOB se nam je skoraj posrečilo dovršiti svoje nacionalno gibanje v vzpostavitvi lastne države in tako rešiti svoj »nacionalni edipov kompleks«, se znebiti svoje nacionalno narcisoidne infantilnosti in postati političen narod. Skoraj bi se nam bilo posrečilo, če ne bi bila naša zmaga *»spodrezana zmaga«*. Potem smo dolgo časa po vojni spet nacionalno spali spanje Kralja Matjaža pod Peco. Le zadnja leta smo se začeli spet kot narod rahlo prebujati — in že je završalo po Jugoslaviji: »slovenski sindrom«, »slovenski separatizem«, »slovenski Risorgimento« ipd., da hudobnejših glasov niti ne omenim. Da, seveda, niso nas navajeni takih. Ampak saj se Slovenci tudi sami še nismo navajeni takih. Kar poglejte, kako v Sloveniji drug drugega sumničimo za greh nacionalizma in kako se bojimo, da bomo postali kar nacisti ali fašisti. Kako se kar ne moremo sprijazniti z dejstvom, da je prav *demokracija* genetično in strukturno *bistvena* ter v časovni zgodovinski perspektivi *tudi edina oblika nacije*, s katero si ta ohranja optimalno moč, odpira življenjsko možnost in razcvet, kakor to kažejo mnogi realizirani primeri po svetu. Z demokracijo kot obliko ne mislim nič drugega kot *civilno* ali *državljansko* družbo v celoti. Da, ne upamo si tvegati, kajti svoboda je danes še vedno tveganje.

Zelo tehtne reči je v svojem prispevku povedal *Slobodan Selenić* o današnjem stanju Slovencev in Srbov, ki jih, razen nekaterih, kar sprejemam. Kako docela mu pritrjujem, ko pravi: »Predlog za civilno družbo je pravzaprav zadnja stopnja v mučnem sproščanju jugoslovanske družbene misli od doktrinarnega boljševističnega mišljenja.«

Vendar je njegova misel o današnjem slovenskem monolitizmu kot monolitnem javnem nastopu Slovencev v Jugoslaviji ne glede na vse siceršnje razlike mogoča samo na podlagi nekoliko pretiranega poenostavljanja. Kajti Selenićeva misel navsezadnje »ugotavlja«, da so danes vsi Slovenci — prav neverjetno! — Slovenci. Vsi Slovenci govorijo enako po slovensko, vsi (?) Slovenci hočejo še naprej biti Slovenci. Slovenci so vsi v en glas (?) proti poskusom kakršne koli posiljene jugoslovenizacije. Vsi Slovenci (?) so naveličani obstoječega neučinkovitega in kontraproduktivnega sistema, jugoslovanske »solidarnosti«, etatizma, birokratizma, kontraproduktivne gospodarske politike itd. itd. Ampak, da bi vse to bilo potrebno krstiti kar za nekakšen današnji »monolitizem slovenskega javnega nastopa . . .«. Dajte no, prijatelj Selenič! Kakor da pri Srbih ni *takega* monolitizma, čeprav ga ne morejo objaviti. Vendar Slovenci kljub vsemu takemu »monolitizmu« že dolgo nismo bili obenem tako »skregani« med seboj, kot smo danes. Po moje to spet ni kaj v celoti in a priori slabega. A če, ugotavljajoč naš »monolitizem«, ne vidite slovenske današnje »skreganosti« in »zbeganosti«, ki poraja celo izrecno zahtevo po narodni spravi, potem je v takem ugotavljanju rahla primes tendencioznega natolcevanja.

Širša razprava bi bila potrebna o naslednji Selenićevi misli: »S tem, ko smo s histerično neracionalnostjo branili svojo nacionalno in teritorialno integriteto, smo vsi skupaj pripeljali državo na stopnjo dezintegriranosti, na kateri to gospodarstvo ne more več obstajati.«

Čeprav je uporabljena beseda »svi zajedno«, je ost očitno in v prvi vrsti tu naperjena na Slovence. Selenić sam pokaže v tem smislu na Slovence, ko govori o tem, da ekonomske rasti ni mogoče uresničiti v državi, v kateri so »pri vsakem delovanju pomembnejši od ekonomske logike A) ideološka dogma in B) cilj polne nacionalno teritorialne suverenosti«. S tem v zvezi Selenić dodaja, da »monolitistični javni nastop v Sloveniji

upošteva razlog pod A), medtem ko razlog po B) nadomesti s trditvijo, da je za nominalni — namesto za optimalni — razvoj Slovenije kriva zaostalost drugih narodov in regij v Jugoslaviji«.

Moram povedati, da je po moje posplošitev posameznega mnenja kakega Slovenca v »monolitistički slovenski iskaz« vsaj v tem pogledu tendenciozna. Ampak to zdaj niti ni najbolj pomembno. Gre v prvi vrsti za vprašanje, kaj pravzaprav poraja današnjo jugoslovansko katastrofalno krizo, kje je njen izvor. Prej navedena Selenićeva misel je le posebna formulacija nekega stereotipa pri odgovarjanju na to vprašanje. Ta stereotip in njegove variirane »teorije« se danes zelo uspešno širijo. Ta stereotip kot tak kratko malo *prikriva* resnične izvore današnje splošne in katastrofalne jugoslovanske krize ter preprečuje vsako globlje razmišljanje o nji. Je simptomatičen in nevaren s svojo poenostavljajočo samoumevnostjo; je antiintelektualen s svojim sprevračanjem stvari.

Stereotip pravi, da je histerična neracionalna obramba nacionalno-teritorialne integritete jugoslovanskih narodov glavni vzrok današnje katastrofalne jugoslovanske krize. Ta stereotip poslušamo danes kar naprej, pretežno z juga in od ljudi, ki se imajo za napredne; to pa toliko glasneje, kolikor bolj so »napredni«. Kritični »naprednjaki« dodajajo k omenjenemu vzroku še vzrok, ki ga Selenić omeni pod A), namreč »ideološko dogmo«, kar je zanj tudi »doktrinarno boljševistično mišljenje«. Dovršen stereotip razlage današnje katastrofalne krize Jugoslavije je torej nekakšen fantastičen amalgam nacionalizma in te ideologije. Tak stereotip vsakemu bedaku lahko doprinese razodetje vzroka te krize: nacionalizmi vlečejo vse vsak na svojo stran in tako razkrajajo vse, ideologija pa v vse na vseh ravneh, predvsem pa v gospodarstvo, posega brezobzirno kot slon v trgovino s porcelanom — in *zato* gre vse skupaj k hudiču. Stereotipna banalnost te vrste se lahko poljubno visoko teoretično razvije in formulira ter zavije v čokoladni staniol visoke strokovne terminologije. Stereotip ima svojo prav tako stereotipno rešitev: treba je zatreti nacionalizme in korigirati ideologijo, pa bo vse OK: splošno »bratstvo i jedinstvo«, ekonomski razcvet itd. Taki rešitvi pravi stereotip »mudrost«. Prav tako pa ima stereotip tudi svoje stereotipne krivce. To so le zelo deloma »ideologi«, kajti ti so vendarle »komunistička levica«, kakor bi rekel Tadić. Pravi sterotipni krivec je »nacionalistična in šovinistična desnica«: reakcionarna, kontrarevolucionarna itd.; še posebno zoprna v amalgamu s komunistično levico. Zamislite si samo stereotipno ogaben amalgam komunističnega nacionalista ali nacionalističnega komunista! Tak zasluži svoj stereotipni »fej te bodi!«. Seveda dela nacionalistična in šovinistična desnica reakcionarne amalgame tudi še z drugimi grdobami: z birokracijo, s tehnokracijo, z liberalizmom, s cerkvami in verami, s kulturami in, če je treba, s samim zlodejem.

Naznačeni stereotip je *lažen*, ker prikriva dejstvo, da so vsi realsocialistični sistemi danes v bolj ali manj podobni katastrofalni legitimitetni, politični, gospodarski, družbeni itd. krizi kakor jugoslovanski sistem realsocializma. In da so v taki krizi, četudi niso večnacionalni, kakor npr. Poljska, Madžarska ipd. Preprosto: ni res, da izvira jugoslovanska kriza iz nacionalizmov njenih republik (ali narodov). Ni res, da je narodnost zgolj »ludilo« in »histerija«, kakor piše Selenić. In tudi ni res, da izvira kriza *zgolj iz ideologije* boljševizma ali marksizma-leninizma, niti ne iz njenega amalgama z nacionalizmom. Prav tako ni res, da izvira iz kakih zgodovinskih ostalin in bremen. *Partija* po svojem statusu in vlogi v sistemu realsocializma, ki je njena lastna objektivacija, ni nikakršna zgolj ideologija, ampak dejanska, absolutna, avantgardna, brezpogojno vodilna subjektivna (živa) *sila*. Njena ideologija je, nasprotno stereotipu, zgolj njena taktično strateška legitimacijsko-delovanjska perspektiva brez lastne zgodovine in tudi brez lastne teže ali delovanjske (povzročujoče!) zmožnosti. Stereotip gre pri svoji razlagi današnje krize docela mimo *bistva* realsocialističnega sistema *kot objektivacije partije;* krize, ki zvira v njegovem lastnem bistvu. In zato je ta stereotip v svojih mnogoterih različicah

skoz in skoz *zlagan*. Dejstvo, da pa se kljub temu drži in širi, je simptom nečesa drugega; rekel bi: jugoslovanskega državnega integralizma kot le slabo zastrtega jugoslovanskega državno nacionalnega unitarizma.

Vprašujem: ali je jugoslovanski sistem realsocializma delo Slovencev, Hrvatov, Srbov itd. *kot narodov*? Ali ni vzpostavljen in vzdrževan le *z uporabo* Slovencev, Hrvatov, Srbov itd. kot materiala in žive sile zanj, za njegovo vzpostavitev? In ali ni zdaj skrajno deplasirano, če ti narodi kot narodi drug drugega ali sami sebe *kot narodi* krivijo za njegov nastanek in/ali za svoje katastrofalno krizno stanje v njem? Ali nismo, ko se tako »pogovarjamo« in krivimo, nasedli neki perverzni in perfidni igri, ki nam ostaja pri tem zastrta?

Dejstvo je, da Jugoslavija danes ni zgolj v nekakšni nacionalistični krizi, katere posledica naj bi bila tudi gospodarska in druge oblike krize, kakor nam kar naprej od vsepovsod, posebno pa z našega Juga, dopovedujejo, poskušajoč premagati krizo po takih svojih stereotipnih fantazmih. Današnja katastrofalna legitimitetna, politična, gospodarska, družbena, pravna, kulturna, nacionalna, šolska itd. kriza jugoslovanskega realsocialističnega sistema — podobno kakor vseh drugih realsocialističnih sistemov — izvira v bistvenih *pozitivnih* postavah sistema samega, ki so brezpogojno sankcionirane že v temeljnih načelih ustave. *Legitimitetna* kriza izvira v zamenjavi demokratičnih volitev z nečim, česar s tem imenom ni mogoče imenovati. Politična kriza izvira v absolutizaciji ene same stranke, ki je po svojem takem statusu pri svojem dirigiranju celotnemu sistemu načelno neodgovorna do česar koli zunaj sebe. *Gospodarska* kriza izvira v zahtevani in uzakonjeni heteronomiji gospodarskih »subjektov«, v odsotnosti in nemožnosti podjetništva in prednosti varnosti pred svobodo tveganja (= tehnološka neinovativnost), v substituciji trga z administrativno (samovoljno) regulativo itd. *Družbena* kriza izvira v prisilni homogenizaciji družbe in njeni podrejenosti državi, v nerazločenosti družbe in države, v etatizmu realsocialistične države. *Pravna* kriza izvira v obstajanju absolutne subjektivne sile (volje) zunaj zakona in nad zakonom, v njenem načelnem brezzakonju, ki se izkazuje v neznanski hipertrofiji produkcije zakonov *»za druge«*. *Kulturna* kriza izvira v zamenjavi odprtega prostora ustvarjalnosti s prostorom ideološko strukturirane subjektivnosti absolutne vodilne sile. *Nacionalna* kriza izvira v prednosti razrednega (fantazmatskega stereotipa »delavski razred«) nad narodnim zaradi samosprostitve absolutne vodilne politične sile od zavezanosti »narodni omejenosti«. Kriza *šolskega* sistema izvira v zamenjavi imanentnih, človeško bistvenih izobraževalnih ciljev s heterogenimi ideološkimi in ideološko delovnimi cilji, kakor jih zahteva absolutna subjektivna politična sila. ITD. Vsi našteti momenti izvora krize so medsebojno soodvisni, tvorijo sistem. In ker so ti momenti, ki se nam kažejo kot izviri krize, *pozitivne* »socialistične« postave sistema samega kot realno-socialističnega, jih subjektivna in vodilna sila ter ustvarjalka sistema — partija — nikakor ne more identificirati *kot izvora krize*. Ta nemožnost v prvi vrsti ni psihološka niti intelektualna, ampak *načelno sistemska*. Ti momenti sami po sebi niso nikakršni krizni pojavi. Partija zato vidi krizo v vsem mogočem, le v bistvu sistema ne, saj to sistemsko nujno mora ostati zastrto. Zato pa ji zelo prav pride razlaga izvora krize med drugim tudi s pomočjo tistega rigidnega stereotipa, ki sem ga omenjal prej.

Torej lahko rečem Seleniću, da očitno vsaj jaz nisem tipični Slovenec, kakor ga je on narisal. Ne krivim ne Srbov ne katerega drugega naroda, ne belega nacionalnega angela ne črnega nacionalnega vraga — zato pa tudi Slovencev ne — za stanje, v katerem smo vsi skupaj. To me očitno ne uvršča v današnji »monolitizam slovenačkog javnog istupa«. Seveda pa tudi ne med adepte prej naznačenega stereotipa. V kak tak naš »monolitizem« sploh ne verjamem. Popolnoma pa sprejemam Selenićeve — in drugih — pripombe o nacionalno narcisoidnih potezah ali izrazih Slovencev. Žal je takih nacionalno narcisoidnih, neodraslih, pogosto nacionalno infantilnih potez na Slovencih precej. In moram reči, da me

kot Slovenca osebno bolj bolijo kot pa morda žalijo druge ali zbujajo upravičen posmeh pri drugih jugoslovanskih narodih. Obenem pa upam — in celo zelo verjetno mi je — da Selenić v svojem prispevku ni imel tematično jasno pred očmi implikacij nekaterih prej omenjenih svojih trditev. Če pa jih je le imel, potem... Ja, potem — kaj naj potem še rečemo? Lahko samo še umolknemo.

Beroč prispevek *Predraga Palavestre*, sem vseskozi pritrjeval njegovim mislim o Evropi, o naših željah in medsebojnih razdvajanjih ob »Evropi«. Tudi v zadnjem delu njegovega prispevka, ko se izrecno loti Slovencev. Bil sem presenečen. Morda so res kakšni Slovenci, ki se jim toži po »srednji Evropi« v smislu nekakšnega starega avstro-ogrskega skupnega prostora. Palavestra omeni projekt »Alpe-Adria« ipd. Ima popolnoma prav, ko v zvezi s takšno nostalgijo po *tej* »Srednji Evropi« reče: »Časi so se sicer spremenili, mnoge iluzije na obeh straneh so se razpršile, vendar pa je ostalo tole protislovje v zgodovinski zavesti: da vidijo sinovi rešitev svojega jezika in kulture v grobnici nekdanjega okrutnega gospodarja, ki so ga, kot tirana in ječarja slovanskih narodov, zrušili njihovi očetje.«

O takšni »Srednji Evropi« in nostalgiji po nji ne mislim nič manj ironično od Handkeja in Palavestre. Preseneča me samo to, da Palavestra taki neresnosti posveča tolikšno pozornost oziroma ji pripisuje sploh kakšno težo. Da pa bi kdo resno mogel imeti nostalgijo po »Srednji Evropi« v smislu prostora bivše Avstro-Ogrske, ki bi ga na kakršen koli način hotel še oživiti, mi ni padlo niti na konec pameti.

Ne gre ne za »Srednjo Evropo«, ne za »Severno«, ne za »Zahodno«, ne za »Vzhodno«, ampak za *Evropo*. Ne v geografskem, ampak v »duhovnem« smislu. To je Evropa tiste svetovno-zgodovinske človeškosti, katere stalno živo počelo je stari grški svet in ki je neka usodna *možnost* vsega zahodnega človeštva in tako najvišja naloga in možnost *vsakega* njegovega naroda. In s tem v zvezi moram spet pritrditi Palavestri: absurdno je izločiti kateri koli narod *a priori* iz takšne možne svetovno-zgodovinske človeškosti. Na misel mi ne pride, da bi kot Slovenec izločil npr. Srbe iz te možnosti in proglašal srbsko kulturo za neevropsko v tem smislu. Če Slovenci to počno, in zelo verjetno je, da nekateri res tako mislijo, potem je to spet ena tistih nezrelih, nacionalno narcisoidnih slovenskih potez, o katerih sem že prej pisal. Eno je šaliti se, drugo je odgovorno reči.

Res pa je tudi tole: evropska svetovno-zgodovinska človeškost kot možnost ni nekaj zgolj narojenega, ampak tisto, v kar se mora človek z izpostavitvijo celega sebe šele preobraziti in *izobraziti* ter tako šele izvorno preustvariti sebe do višine človeka evropskega bistva. To se najbolj razločno kaže na dotikih evropske človeškosti z neevropskimi (spet ne zgolj geografsko mišljenimi) ljudstvi, posebno, če gledamo na evropski racionalno znanstveni odnos do sveta in do sebe, na tehniko, tehnologijo, produkcijo, organizacijo in tudi na najvišjo duhovnost Evrope, na njeno umetnost, religijo, filozofijo. Ozirajoč se na te reči, so pri različnih evropskih narodih opazne neke razlike in posebnosti njihove »predracionalne« in »pred-evropsko-duhovne« mentalitete, ki obsega vse tisto, kar smo navajeni imenovati »etnična struktura«. Jezik npr. je za racionalnost in znanost nosilec logičnega smisla in pojmov, vendar nikoli ni univerzalen, ampak zmeraj faktičen, omejen, »etnično strukturiran«, ne bomo ga mogli zamenjati z matematičnimi simboli in številkami. Tako bi se dalo réči, da v vsakem evropskem narodu ostaja nekaj »predevropskega«, kar pa mu daje njegovo identiteto. Tudi pri slovenskem in srbskem narodu je tako. In če se sedaj tendenciozno omejimo samo na opazovanje te »etnične strukture« srbskega naroda — ali koga drugega — in od tod izpeljemo sklep o njegovi notorični neevropskosti, je to najprej absurdno in povrhu še cinično nezrelo. Če so pri Srbih danes etnični momenti njihove človeškosti *morda* izrazitejši kot pri Slovencih, je to z mojega vidika velik plus za Srbe pred Slovenci, saj je njihov življenjski rezervoar zato le bogatejši in življenjski vrelec živahnejši, njihova identiteta čvrstejša in odpornost proti nivelizacijskim tendencam današnjega bivanja večja.

Še tole: s svojo zahtevo po Evropi se Slovenci *pravzaprav* nočemo ločevati od »nekulturnih Balkancev«, »Bizantincev« ipd., kakor misli Palavestra. S to zahtevo se le zoperstavljamo jugoslovanskemu zgodovinsko konkretnemu »azijatstvu« ali »orientalizmu« ali »bizantinizmu«, kar so za nas le druga imena za realsocialistično etatistično diktaturo in podrejanje vsega individualno faktičnega, osebnega itd. občosti etatistično despotske realsocialistične države in njene birokracije. Torej se s tem zoperstavljamo *temu* »azijatstvu«, ki je kontraproduktivno, parazitsko, iracionalno, despotsko ipd. Treba je, skratka, razumeti to našo zahtevo zgodovinsko konkretno in ne nasedati primitivnim klišejem, ki jih nakladajo po gostilnah in kavarnah. Vprašanja, ali gre *temu* »aziatstvu« ali »balkanizmu« na roke posebna srbska »etnična struktura« ali ne; in če sploh, v kolikšni meri ipd., tega ne želim obravnavati klišejsko in stereotipno in sploh ne namesto Srbov samih. Tisti Slovenci pa, ki imajo v svojem samodopadljivem »evropejstvu« Srbe ali kateri koli drugi narod za manjvredne Balkance ipd., bodo morali očitno še veliko storiti za premaganje svojega nacionalnega narcisizma. Da bo to kdaj kateremu koli narodu popolnoma uspelo, si ni treba delati utvar.

Kosta Čavoški se v svojem prispevku ni spuščal v obravnavanje odnosov med Srbi in Slovenci niti v pretresanje njihovih nacionalnih posebnosti in/ali značajskih potez. Tema njegovega prispevka so »predpostavke in možnosti za vzpostavitev državljanske družbe v Jugoslaviji«. Čavoški se je ovedel, v katerem grmu tiči zajec, če gre za jugoslovanski sistem in njegovo krizo. Ne v narodih in njihovih željah, ampak v bistvu sistema samega. Opozoril je na to, da brez hudega takega sistema najbrž ni mogoče ukiniti in da se najbrž tudi sam ne bo. Torej precej mračna perspektiva. Edino upanje vidi Čavoški v slovenskem »programu« civilne družbe in ima sedanje dogajanje v Sloveniji za vzor ostalim delom Jugoslavije. Ampak kako naj bo Slovenija ostalim delom Jugoslavije vzor, dokler prodajalci časopisov po ulicah mest drugih republik vpijejo »slovenački sindrom«, da bi privabili kupce. Sindrom je vendar kompleksen simptom bolezni, nekakšne slovenske zablodelosti. Sam Čavoški ni čisto prepričan v zdravje današnjega slovenskega sindroma, saj pravi, »da se hkrati javljajo še mnogi dvomi«. Ja, tudi za Slovence bi bilo izredno dobro, če bi v drugih delih države prišlo do tistega, kar Nemci imenujejo z besedo *»umdenken«;* ali kakor reče Čavoški za Slovenijo, »da je prišlo do bistvenega preloma v slovenskem javnem mnenju«! O, ko bi se vendar tudi drugod dogodil tak »bitni prelom«! To je danes molitev »egoističnega« Slovenca.

Z velikim zanimanjem sem bral *Ćosićev* prispevek. Navajajoč primere, je orisal glavne poteze zelo prijateljskega odnosa med Slovenci in Srbi v teku zgodovine do 1918. Po tem letu pa je njegov opis postal skrivnosten in meglen. O odnosih po letu 1918 pravi: »Na tej jugoslovanski podlagi so se v skupni državi po letu 1918 slovensko-srbske duhovne vezi in kulturni odnosi razvili do visoke vzajemnosti in zbližanja.« In vsebina teh odnosov? Ta, da so se, pravi Ćosić, v programih srbskih šol znašli slovenski pisatelji Prešeren, Aškerc, Gregorčič, Cankar, Kette, Levstik, Jenko in Župančič. To je res lepo. Od ugotovitve te visoke vzajemnosti med vojnama pa Ćosić brž preskoči kar k drugi svetovni vojni, ugotavljajoč, da skupni boj spet potrjuje »istovetnost naših nacionalnih usod in bratstvo v trpljenju in bojevanju, kar se do te stopnje in v takem odnosu ni zgodilo z drugimi južnoslovanskimi narodi«. Tudi to je zares lepo.

Zdaj pa omeni Ćosić vzporedno s tradicijo teh lepih reči tudi še tradicijo grdih reči v slovensko-srbskih odnosih. Pove, da obstaja v slovensko-srbskih odnosih tudi »tradicija antisrbstva, ideološko zasnovana na militantnem katolicizmu, avstrijskem duhu in kominternovski ideologiji komunistične partije. Od 70. let in z ustavo iz leta 1974... se mi zdi, da postajajo ti antisrbski glasovi v jugoslovanski politiki in kulturi vse izrazitejši. Imajo tudi antijugoslovansko motivacijo, vendar ne samo to: prikri-

vajo se z antiunitarizmom in anticentralizmom, vendar sta unitarizem in centralizem njihov alibi«.

Tako je torej to! Če ne bi bilo zapisano črno na belem, ne bi verjel, da je kaj tako skrivnostnega sploh mogoče. Predvsem je v tej Ćosićevi podobi slovensko-srbskih odnosov skrivnostno in zanimivo to, da za slovensko antisrbstvo po letu 1918, ko smo živeli v skupni državi, niso Srbi zakrivili »a ma baš ništa«, kar bi kakor koli lahko motiviralo slovensko antisrbstvo. Le-to je tako rekoč čudežni pojav iz čiste šovinistične zlobe Slovencev, ki da se napaja iz ideologije militantnega slovenskega katolicizma, slovenskega avstrijskega duha in kominternovske ideologije slovenske KP.

Ej, brate Ćosić, tole pa ne bo šlo, da bi te jaz, ki nisem zgodovinar, spominjal na jugoslovansko zgodovino med obema vojnama! Naj zgodovinarji povedo, ali je res ali ni, da smo Slovenci v tisti skupni državi bili deležni obilo šikan kot zgolj južnoslovansko pleme, ki se ima zliti v enotno jugoslovansko nacijo in izginiti. Da so nam marsikaj vsiljevali na kulturnem in narodnem področju, zbrisali ime Slovenija, zapirali slovenske tiskarne, se grobo vmešavali v naše šole in šikanirali narodno zavedne učitelje, pošiljali gor svoje žandarje, zanemarjali gospodarstvo, a pobirali davke, Slovence zaničevali zaradi naše baje švabske avstrijske mentalitete, vpeljali enotno vojsko pod svojo komando in pošiljali vanjo Slovence kakor prej Avstrijci v svojo ter še več podobnih blagodati. Ali ne bi moglo biti, da se je slovensko antisrbstvo morda lahko začelo s takimi blagodati skupne države?

Ampak po Ćosiću takih grdih unitarističnih reči kakor da ni bilo, ker je slovenski antiunitarizem pač le alibi za slovensko popolnoma nemotivirano antisrbstvo in antijugoslovanstvo, medtem ko so si ta unitarizem in njegove državne blagodati izmislili kominternovski in drugi ideologi s hudobnimi nameni razbitja Jugoslavije. In kako, za vraga, spraviti v sklad Ćosićevo trditev o antisrbstvu slovenskega militantnega katolicizma in dejstvo, da je dr. Korošec kot veliki mož tega katolicizma dolga leta zavzemal visok položaj v jugoslovanski centralistični kraljevi vladi? In kaj je sploh to slovenski avstrijski duh? To ve zagotovo Ćosić sam in upam, da nam bo kdaj razodel.

Če ne bi poznal Ćosića osebno kot zelo prijaznega človeka, bi menil, da nas je prišel žalit. Tako pa mislim, da je le v hudi zadregi, ki morda na čuden način odraža današnjo srbsko narodno zadrego.

Še tole. Po drugi svetovni vojni se v Jugoslaviji tako zelo spremenijo vse strani neba in vse razlike med levo in desno, zgor in spod, naprej in nazaj, da o kaki zgodovinski kontinuiteti generiranja domnevnega slovenskega antisrbstva ne more biti govora. Le kdo bi mogel vzeti resno trditve, da so Slovenci še danes antisrbsko razpoloženi zaradi svojega avstrijskega duha, militantnega klerikalizma in kominternovske ideologije. Vsega današnjega nakladanja bodi o »bratstvu i jedinstvu« ali o medsebojnih »sprtostih« jugoslovanskih narodov *kot narodov* se drži nekaj načelno zlaganega. Tisti, ki poznajo in kažejo bistveni ustroj povojnega jugoslovanskega sistema — in samo njihove besede kaj pomenijo — vedo, da kriza odnosov med jugoslovanskimi narodi, katere del naj bi tematiziral tudi začeti razgovor med Srbi in Slovenci, ne izvira v kakšnih hudobnih nacionalizmih in šovinizmih in zgodovinskih usedlinah v njihovi zavesti, ampak v BISTVU sistema samega, ki nikakor ni objektivacija narodov samih ali njihovih hotenj.

Zato je le zabavno poslušati Ćosićev očitek, da Slovenci nastopajo danes »s pozicij partikularne demokracije« itd., ker pač kot notorični egoisti hočemo demokracijo samo zase, druge pa puščamo v sužnosti umirati od hrepenenja pa svobodi.

No, veste kaj! Vse, kar je prav! A ne? Storimo vendar vsak sam zase kaj za lastno demokracijo, pa bo vsem skupaj prišlo prav! Ni treba zavidati Slovencem te majčkene krhke možnosti objavljanja nekaj odkritih besed! Več kot toliko namreč v tej »naši« slovenski stvari zdaj tako ali tako ni. Zagotovo še ne demokracija. Ne zahtevajte, bratje na jugu, enakih kazni za delikte mišljenja Slovencev kakor pri vas, ampak zahtevajte raje obratno: enako toleranco vladajočih pri vas kakor pri nas (seveda to nikakor ni naperjeno na Ćosićev krog). To so spet molitvice »egoističnega« Slovenca.

S tem sem prišel s premisleki prispevkov srbskih prijateljev na razgovorih v Ljubljani do konca. Razgovori pa so se nadaljevali v Beogradu pod okriljem njihovega PEN centra. S tega razgovora sem imel priložnost poslušati magnetofonski posnetek večjega dela razprave. Prav posebej me je spodbudil k razmišljanju prispevek *Ljube Tadića.* Misli iz tega njegovega prispevka so namreč tako značilne za reflektiranje današnjega stanja nacionalnih odnosov in mednacionalnih (ne-)razumevanj v Jugoslaviji, da sem sklenil svoje razmišljanje ob njem vključiti še v pričujoči niz svojih razmišljanj. Upam, da mi kolega Tadić ne bo zameril uporabe neavtoriziranega posnetka svojega *javno* rečenega prispevka k razpravi v Beogradu.

Tadić govori o velikih zgodovinskih razlikah med južnoslovanskimi narodi, ki da vplivajo na kompleks naših notranjih jugoslovanskih problemov. Te razlike izhajajo po Tadiću iz dejstva, da so eni živeli znotraj Avstro-Ogrske, drugi pa zunaj nje. O kakih drugih razlikah, ki bi bile samosvoje poteze faktičnosti teh ljudstev (jezik, običaji, kultura, mentaliteta ipd.), Tadić ne govori. In zdaj pride glavna Tadićeva misel. Ta ljudstva, ki so živela v Avstro-Ogrski, so živela v atmosferi tistega pojma nacije, ki se — po Tadiću — v sodobni sociološki znanosti imenuje romantično herderjevski pojem nacije. Značilno zanj je, da se ne pokriva z mejami države. Tadić pravi: »kjer se nacija tako rekoč ‚preliva' čez državne meje in postaja stalno latentno nezadovoljstvo malih slovanskih nacij z življenjem v širši naciji ter težnja, da se iz te skupnosti emancipirajo«.

Če navedeno Tadićevo misel preciziram in konkretiziram na primer Slovencev, izgleda takole. Slovenci smo živeli v široki avstro-ogrski državni naciji, vendar zaradi svojega romantičarskega pojmovanja nacije, v atmosferi katerega smo dihali, se naše pojmovanje nacije ni pokrivalo z mejami avstro-ogrske državne nacije. Zaradi takega svojega nacionalnega romantizma smo bili Slovenci stalno nezadovoljni v taki širši avstro-ogrski državni naciji. Bili smo nesposobni za modro racionalno državno nacionalno življenje v nji. Težili smo se je rešiti, bili smo separatisti in smo — skupaj s sorodnimi romantično nacionalnimi slovanskimi gibanji to državo podrli, razkrojili. Potem pa smo prenesli to svoje romantično pojmovanje nacije s seboj v Jugoslavijo — v prvo in nato še v drugo — ter tudi tu začeli s svojo staro igrico: s stalnim nezadovoljstvom, rovarjenjem, nezmožnostjo in separatističnimi popadki. Podobno kakor mi pa seveda tudi Hrvati. Oj, ti nesreča romantična! Nismo zmožni živeti v širši državni naciji Jugoslavije, nismo zmožni integralistične Jugoslovanske državne racionalnosti. Le kaj moremo danes biti drugega kot »šovinistička, nacionalistička desnica«, če uporabim Tadićevo besedo.

Naznačenemu nacionalnemu romantizmu pa — po Tadićevih besedah — stojijo nasproti Srbi. Takole je povedal: »Srbska nacija, ki se je emancipirala z lastnimi močmi, je šla tudi po drugi poti in njen pojem nacije nima in ni imel — to je verjetno za marsikoga skrivnost — tistega romantičnega značaja, ker je ta s koncem njenih nacionalno osvobodilnih bojev prenehal obstajati. Izginil je, je tako rekoč preteklost. Srbska nacija je bližja, srbsko nacionalno občutje je bližje zahodnoevropskemu pojmu nacije, v katerem se nacija ... v katerem se pojem nacionalnosti [prekriva z državo]. Če rečete Francozu ‚nationalitê', pomeni to državljanstvo, pripadnost neki državi.«

No, zdaj je vse povedano! Oglejmo si to po vrsti. Romantičarski so očitno tisti »zanesenjaški«, iracionalni nacionalizmi, ki jih navdihuje in opaja na-rod, jezik, etnična isto-rodnost in njena »omejena« kultura, tradicije, običaji in podobni mitemi romantično narodnega mita. Racionalna pojmovanja nacije pa so državljanska, katerih vzor vidi Tadić pri Francozih, pri tem pa Tadić »pozabi« povedati, *kako* so Francozi »naredili« tega svojega citoajena ali državljana. »Naredili« namreč na najbolj surov način, ki si ga je mogoče zamisliti: z množičnimi poboji drugačnih ljudstev znotraj svoje države,

z uničevanjem plemstva in inteligence in gornjih slojev teh ljudstev ter z najhujšim terorjem so jim izbili iz glave njihovo samobitnost, jezik, identiteto in jih pofrancozili v svoje državljane. Treba je brati Renana. To je bilo vsekakor državno racionalno nacionalno dejanje ustvaritve velike nacionalne unitarne francoske države. In njihovo državljansko pojmovanje nacije ter njen nacionalizem res nista romantično zanesenjaška, ampak velikodržavno racionalna. Saj bi bilo »res« neracionalno imeti na mestu sedanje velike Francije več nekakšnih usranih majhnih, romantično zanesenjaških in zato nacistoidnih nacij in nacionalnih državic.

Jasno! Iz takega mišljenja veje tisti duh, ki rojeva tudi znamenite Marxove in Engelsove misli o malih evropskih narodih, ali pa o lenih Mehikancih.* Iz tega duha rastejo taki teoretiki naroda kot gobe iz micelija.

Ampak naj bo, le naj bo tako! Vsekakor pa je za nas danes v najvišji meri »zanimivo« poslušati pesmice o državno racionalnem pojmovanju nacije, ki da ga imajo Srbi proti romantičarskemu, neracionalnemu, zanesenjaškemu, nacistoidnemu, fašistoidnemu itd. — slovenskemu in/ali hrvaškemu in morda še kateremu, kaj pa veš. Ja, zelo zanimivo! Pri tem mene nekaj spominja na tradicionalno srbsko-francosko prijateljstvo in na to, da je imel srbski kralj, ah kaj, naš skupni državni kralj, Aleksander Ujedinitelj I., menda visoko francosko izobrazbo. Vendar moram omeniti v zvezi s tem še nekaj bistvenega, kar gre v prid srbskemu narodu. Ne verjamem, da je srbsko ljudstvo na tak način prijateljevalo s Francozi (bolj kot s kom drugim) in da je ono imelo kakšne francoske pojme nacije ter se ravnalo po njih. Morda le, če sploh, neka tanka zgornja plast. O tem me prepričuje celo izvrstno napisano, najbolj srbsko-narodno (da ne rečem nacionalistično) berilo zadnjih let, Popovićeva *»Knjiga o Milutinu«*.

* Glej v Novi reviji, št. 46-47, članek *»Karl Marx in vprašanje naroda«*, avtorja Klausa Motschmana in moj komentar k temu članku.

Ono racionalno državno pojmovanje nacije je »zastopal« tudi veliki sociolog Weber. Po takem svojem pojmu je Weber imel staro Avstrijo za nacijo. Mi, nacionalni romantiki, smo ji seveda rekli *ječa narodov*. In to »široko državno nacijo«, kakor reče Tadić, so porušili romantični nacionalizmi njenih slovanskih ljudstev, ki so po vsej sili hoteli postati samosvoje nacije. Po znamenitem »francoskem« in Webrovem in še čigavem državnem pojmovanju nacije pravzaprav ni mogoče legitimirati razbitja kake nacionalno zatiralske veledržave, če se nočemo prikloniti zanesenjaškemu romantičnemu pojmovanju nacije.

Vendar kaj danes konkretno zgodovinsko v Jugoslaviji pomeni povzdigovanje državnega pojmovanja nacije pri Srbih, kakor ga je prikazal Tadić? Na kaj nas opozarja takšna »teorija«, pred kaj nas v Jugoslaviji postavlja? Naj mi kolega Tadić oprosti naslednje jasne besede, saj z njimi ne merim proti njegovi osebi. Najpoprej smo pred popolno simptomatično slepoto za epohalni evropski pojem nacije oz. naroda. Smo pred simptomatično slepoto za epohalno bistveno genezo, strukturo in dinamiko nacije kot samosvojega *identitetnega* sistema svobode (ali *identitetnega* sistema moči, kar je v bistvenem smislu isto). O tem bi bilo mogoče obširno govoriti, vendar ne v takem člančiču.* In kot drugo smo *z epohalno lažnim državno racionalnim pojmom nacije* v njegovem prenosu na Jugoslavijo pri jugoslovanski državni naciji, kar je le drugo ime za *jugoslovanski nacionalni unitarizem*. Njegova »racionalnost« je tu unitarna yu država.

Spričo tega lahko Slovenci le prosimo ljubega Boga, da naj se ne zgodi po že omenjenem francoskem vzorcu, če se že mora zgoditi. To bodi zadnja molitvica »egoističnega« Slovenca. Ne zaradi nas Slovencev, ljubi Bog, ampak da ne bi notorični demokrati kakor Tadić kdaj morda trpeli zaradi tega kakega »pečenja vesti« (kar pa je malo verjetno, saj pri

* Takšno pojmovanje nacije sem poskusil razviti v prispevku *»Kaj je pravzaprav narod«*, v zborniku »Na pragu tretjega tisočletja«, Mohorjeva družba Celje.

Francozih nič ne kaže na to!). In moram tudi rêči, da mi je popolnoma vseeno, kako »teoretično utemeljene« so take teorije nacije, po katerih zame kot Slovenca (in za druge podobne *kot druge* prav tako) ni nobenega racionalnega razloga, da sem in da sem tak, kakor hočem biti. Saj vemo, da za bivanje kakega človeka kakor za bivanje kakega naroda ni nikjer nobenega racionalnega razloga. Jaz sprejemam »mistično skrivnost«, da vsakdo BIVA, KER BIVA. Za racionaliste pa je to zgolj prazna tavtologija; če pa jo rečeš o narodu, je to zanje nevaren romantični nacionalizem in šovinizem. Ampak kaj morem jaz za vse to!? Takega mojega »biva, ker biva«, rečenega o narodu, prav gotovo ni mogoče uskladiti s Tadićevim državnim pojmovanjem nacije.

Oglejmo si zdaj naslednjo glavno misel Tadićevega prispevka. To je njegova razlaga izvora današnje katastrofalne krize jugoslovanskega sistema. Po Tadiću so komunistične partije v času svoje krize »stopale zelo pogosto v odprte zveze« z nacionalistično in šovinistično desnico. »Tako da — to se zdi zelo paradoksalno — imamo tu kontinuiteto zveze s *šovinistično desnico*«. To je po Tadiću zelo verjetno današnja situacija v Jugoslaviji, ki se mu zdi zelo kritična. Tak gnili sporazum da se je začel sredi šestdesetih let in v sedemdesetih letih z ustavami, katerih zadnja je tista iz leta 1974.

Ta čas zaznamuje »poudarjanje nacije, poudarjanje nacionalnih posebnosti, poudarjanje nacionalne renesanse«, kar mu pomeni »spuščanje demona iz steklenice, ki ga le s težavo obvladaš«. In v obojem skupaj je zdaj izvor današnje jugoslovanske krize.

Vse to nam je že znano. Je spet posebna različica tistega zlaganega stereotipa, ki sem ga omenjal prej. Spričo nenehnega ponavljanja tega stereotipa se mi zbuja pomisel, da se morda že oblikuje, če že ni izoblikovan, nekakšen srbski monolitistični javni nastop v teh stereotipnih razlagah izvora naše krize.

In še zadnja Tadićeva misel, ki zaokroži celotno podobo. Nanaša se na »najgoru od svih odredaba« jugoslovanske ustave. To je za Tadića tista, ki prepoveduje brez soglasja vseh federalnih enot spreminjanje ustave. Tadić pravi: »Napredna ureditev, ki želi, ki stimulira družbeni razvoj in progres, si nikoli ne more dovoliti takšnih določil, po katerih najmanjša federalna enota — četudi je le pokrajina — lahko prepreči kakršnekoli ustavne spremembe.« Seveda to *je* problem. Vendar, ali se Tadić zavzema za neomejeno možnost spreminjanja ustave tudi v takem smislu, da bi npr. nam Slovencem (ali drugim) *ne smelo biti dopuščeno*, da preprečimo npr. tudi takšno ustavno spremembo Jugoslavije, ki nas ukinja kot samosvoj narod, ki nam jemlje narodno suverenost celo na tistih področjih našega bivanja, ki so za našo narodno identiteto in kontinuiteto bistvena? Če Tadić tako misli, potem se tu seveda neha njegova demokratičnost. Če pa ne misli tako, naj bi o tej centralni točki jugoslovanske federacije vendarle jasneje povedal svojo misel. Ali ni tudi čudno, da si Tadić lahko zamišlja razcvet, razvoj in progres Jugoslavije samo kot integralne, vsem federalnim enotam oblastno nadrejene, unitarne države, kljub historično dokumentirani nemožnosti njene takšne oblike.

Vendar vse tiste, ki tako mislijo o federaciji, je treba vprašati, ali res še danes verjamejo, da smo imeli kdaj, vsaj v vseh bistvenih potezah, *pravo demokratično federacijo*, kaj šele konfederacijo, ki mnoge že ob sami pomisli nanjo grabi strah razkroja. Če pa federacija ni *zares* demokratična, kaj je tedaj, če ne zgolj papirnata ustavna himera? In da je takšna, lahko spozna vsakdo, ki le hoče pozorno prebrati za vso ustavno zgradbo odločilna predustavna *temeljna načela*, ki jasno kažejo bistvo sistema, ki ga postavlja na njih zgrajena ustava. S tem v zvezi naj opozorim na izvrsten prispevek Spomenke Hribar *»Permanentna revolucija«* v tej številki Nove revije. Zato pravim: nenehne tožbe in jamrarije o tem, da je Jugoslavija z ustavo 1974 stopila na pot konfederativnosti in se začela pogrezati v razkroj in krizo, so zgrajene na papirnatem razumevanju ustavne zgradbe mimo njenih zanjo odločilnih temeljnih načel in so v svoji stereotipnosti v globljem smislu zlagane.

Ivan Urbančič